

УДК 159.937.53

А. А. Шиліна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

К. О. Чорна,

студентка факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; психолог військової частини В 6250

СУБ'ЄКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ КАТЕГОРІЙ У ЧАСОВИХ ВИМІРАХ

Розглянуто проблему суб'єктивного сприйняття часу у психології та його вплив на появу духовної кризи. Зазначено, що зростання актуальності проблеми

часу в сучасному світі є наслідком прискорення розвитку суспільства, що, у свою чергу, може призвести до появи духовної кризи в людини. Представлено результати емпіричного дослідження оцінки екзистенційних категорій у різних часових вимірах, зокрема в минулому, теперішньому і майбутньому, особами різного віку.

Ключові слова: психологічний час, особи різного віку, суб'єктивне сприйняття часу, духовна криза, минуле, теперішнє, майбутнє.

Постановка проблеми. Дослідження психологічного часу в сучасній психології носить комплексний характер. Це пов'язано з необхідністю пояснення низки соціально-психологічних факторів, що істотно впливають на життя особистості, такі, як, суб'єктивна картина життєвого шляху, життєва перспектива, образ, стиль, стратегія життя. Дослідження психологічного часу дає можливість більш повного розуміння процесів, що відбуваються з особистістю, зокрема особливостей самовідчуття, самосвідомості, саморозуміння, само-сприйняття. Час є формою психічної адаптації, регулятором діяльності людини. Вміння планувати й організовувати час є однією з умов не просто адаптації, але й оптимізації часового існування особистості. Жодна діяльність людини не відбувається без сприйняття часу та організації свого життя в ньому. Хід часу в усьому світі підпорядковується однаковим законам, але для кожної окремої людини один і той же проміжок об'єктивно минулого часу може здаватися коротшим або довшим, ніж він був насправді [1]. У нашому дослідженні під психологічним часом ми розуміємо «відображення в психіці людини часових відношень між подіями в її життєвому шляху» [2, с. 55]; «форму переживання часу, що характерна особистості, яка представляє дану культуру і породжена нею» [3, с. 67] тощо.

Традиційно криза асоціюється з тією чи іншою життєвою невдачею, негативними переживаннями. Проте кризову ситуацію може викликати й істотне життєве досягнення, що якісно змінило стан і викликало сильні позитивні почуття людини. Невміння розпізнати появу кризи в цей період може призвести до її загострення і зміни переживань вже на негативні.

Сьогодні все більша кількість людей, залучених у процес особистісної трансформації, відчуває духовну кризу, коли процес зростання і зміни стає хаотичним. Люди, які переживають такі періоди, можуть відчувати, що їх звичний світ руйнується, що їхні колишні системи цінностей втрачають сенс і що сама основа їх особистої реальності зазнає радикальних змін. Такі люди можуть переживати глибоку тривогу, зазнавати труднощів у повсякденному житті, роботі та взаєминах з оточуючими.

Стан дослідження. Дослідження сприйняття часу в суб'єктно-особистісному просторі має свою багату історію. Крім психології, вивченням сприйняття часу займається біологія і фізіологія, робляться спроби знайти сам субстрат, що забезпечує можливість сприйняття часу. В цьому напрямку найбільш відомі роботи

Х. Хогланда, М. Трейсман. Перехідними від біологічного розуміння сприйняття часу до психологічного є психофізіологічний підхід, положення та принципи якого описані Т. А. Доброхотовою та Н. М. Брагіною. Окремі елементи сприйняття часу поза ситуацією комплексного моделювання подані в роботах О. О. Кроніка, Г. Б. Борисівського, Т. Котла, Є. І. Головахи, Ж. Ньютгена, П. Фресса, Ю. М. Забродіної, Д. Гарбетта, Р. Кнаппа, П. Жане, В. П. Зінченка, К. Левіна.

Деякі автори відзначали, що ставлення до минулого, сьогодення та майбутнього у різних людей нерівнозначне, оскільки існують різні типи орієнтації. Такі орієнтації, на думку Б. Й. Цуканова [4], багато в чому залежать від конструкції годинника індивіда, який накладає певний відбиток на своєрідність часової перспективи особистості. Як наслідок цього відбуваються динамічні зміни в ціннісній сфері людини, способах життєвого становлення і життєбудівництві (А. І. Анциферова, А. К. Болотова та ін.). На сьогодні недостатньо вивченими залишаються особливості сприйняття часу в кризовій ситуації особами різного віку.

Метою цієї статті є дослідження духовної кризи з точки зору сприйняття часу, співвіднесення суб'єктивного сприйняття часу і самого процесу внутрішньоособистісних переживань у контексті кризи, що може переживатися особами різного віку.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні брали участь 3 групи досліджуваних. Перша група – студенти різних факультетів денної форми навчання, кількість яких становила 30 осіб (15 хлопців, 15 дівчат) віком від 18 до 24 років. Друга група – люди, які працюють у різних галузях; група складалася з 30 осіб (15 чоловіків та 15 жінок) віком від 30 до 50 років. Третя група досліджуваних – особи, які вже на пенсії і не працюють; група складалася з 30 осіб (15 чоловіків і 15 жінок) віком від 60 до 80 років.

Для дослідження особливостей суб'єктивного сприйняття часу особами різного віку нами використовувалася методика «Духовна криза», що призначена для діагностики кризового стану особистості в руслі екзистенційно-гуманістичної психології. Для підвищення надійності та вірогідності результатів дослідження було використано такий метод математичної статистики, як t-критерій Стьюдента.

Розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у теперішньому часі (табл. 1).

Таблиця 1

Показники ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у теперішньому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	2,3±1,8	1,6±1,7	2,1±1,1	1,5	0,5	1,4
самотність	2±1,9	2,3±2,1	1,9±1,5	0,6	0,2	0,8
свобода	4,4±1,5	2,9±1,7	2,6±1,3	3,7*	4,7*	0,8

Закінчення табл. 1

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
гріх	2,1±1,7	2,2±1,5	2,5±1,3	0,4	1,2	0,8
страждання	2,4±1,7	3,1±1,9	2,6±1,2	1,4	0,4	1,1
відповідальність	4,6±1,6	4,5±1,8	5,5±0,8	0,2	2,7*	2,6*
страх смерті	2,4±2,2	3,2±2,2	3,9±1,8	1,4	2,9*	1,3
безглуздість	1,9±1,9	1,4±1,4	1,4±1,2	1	1,2	0,2

Примітка: * – $p \leq 0,01$.

Із результатів, наведених у таблиці 1, видно, що існує статистично значуща розбіжність між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями, як «свобода», «безвідповідальність» і «страх смерті».

За такою категорією, як «свобода», було виявлено достовірно більші показники у першій групі досліджуваних, ніж у другій (відповідно 4,4±1,5 та 2,9±1,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про більше відчуття незалежності у молодій групі досліджуваних, більші можливості робити вільний вибір, не хвилюючись за наслідки, не прив'язуючись до минулого. У досліджуваних другої групи виражається залежність від наслідків своєї свободи, залежність від минулого, тобто в них можуть виникати труднощі, коли вони починають діяти вільно.

Також значуща різниця за категорією «свобода» спостерігається між другою та третьою групами (відповідно 2,9±1,7 та 2,6±1,3) при $p \leq 0,01$. Це свідчить, що у пенсіонерів значно менше відчуття свободи, незалежності, насолоди життям у теперішньому, без хвилювань про минуле та майбутнє.

За категорією «відповідальність» було визначено достовірні відмінності між першою та третьою групами досліджуваних (4,6±1,6 та 5,5±0,8 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що студенти ставляться до своїх дій і вчинків більш безвідповідально, не схильні замислюватися над тим, що може статися далі і якими можуть бути наслідки. А пенсіонери, навпаки, беручи свій багаторічний досвід і цінність життя, несуть дуже велику відповідальність за все, що коїться навколо них, їм притаманно брати на себе відповідальність за дії близьких та оточуючих, перейматися за їхні вчинки.

За цією категорією також було виявлено значущі відмінності між досліджуваними другої та третьої груп (4,5±1,8 та 5,5±0,8 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що, незважаючи на свій деякий досвід, досліджувані другої групи менш відповідальні, ніж найстарші досліджувані. Досліджувані середнього віку в заклопотаності свого життя відчувають відповідальність більшою мірою за свою працю та дії, тоді як пенсіонери, навпаки, більше схильні хвилюватися й відповідати за всіх і всюди.

«Страх смерті» вірогідно більше наявний у досліджуваних третьої групи, ніж першої (відповідно $3,9 \pm 1,8$ та $2,4 \pm 2,2$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що, за результатами нашого дослідження, пенсіонери більше бояться смерті та втратити життя, ніж студенти. Це може бути пов'язано з тим, що у студентів життя тільки починається, а пенсіонери за своїм віком відчують наближення смерті й страх не встигнути всього запланованого ними.

Таким чином, можемо зробити висновок, що до духовної кризи в теперішньому часі більше схильні люди середнього віку, які працюють, тобто в них спостерігається більша дезорієнтованість на цьому етапі життя, ніж в інших досліджуваних.

Далі розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у минулому часі (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у минулому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	$2,7 \pm 1,8$	$2,3 \pm 0,2$	$3,1 \pm 1,2$	0,9	0,7	1,7
самотність	$2,5 \pm 1,9$	$2,1 \pm 2,1$	$2,7 \pm 1,7$	0,8	0,4	1,2
свобода	$4,4 \pm 1,5$	$3,6 \pm 1,9$	$3,2 \pm 1,5$	1,8	3,1**	1
гріх	$2,1 \pm 1,8$	$2,5 \pm 1,6$	$2,9 \pm 1,3$	1	2,2*	1,2
страждання	$2,9 \pm 1,8$	$3,9 \pm 1,8$	$3,9 \pm 1,6$	2,1*	2*	0,2
відповідальність	$3,9 \pm 1,7$	$3,1 \pm 2,3$	$4,9 \pm 1,5$	1,6	2,4*	3,6**
страх смерті	$2,5 \pm 2,2$	$3,1 \pm 2,4$	$4,3 \pm 1,9$	1,1	3,3**	2*
безглуздість	$1,8 \pm 2,1$	$1,6 \pm 1,9$	$1,9 \pm 1,5$	0,5	0,8	0,7

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Із даних, наведених у таблиці 2, видно, що існує статистично значуща різниця між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями, як «свобода», «гріх», «страждання», «відповідальність» і «страх смерті».

Зокрема, за категорією «свобода» було виявлено достовірні відмінності між досліджуваними першої та третьої груп (відповідно $4,4 \pm 1,5$ та $3,2 \pm 1,5$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що в минулому студенти себе відчували більш вільними у виборі своїх дій, ніж пенсіонери, тоді як пенсіонери відчували обмеженість своїх прав та можливостей.

За категорією «гріх» було визначено відмінності між досліджуваними першої та третьої груп ($2,1 \pm 1,8$ та $2,9 \pm 1,3$ відповідно) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що пенсіонери мають більше відчуття скоєного гріха в минулому, ніж студенти, і що більшість їх дій, які вони вважають гріхом, мали погані наслідки для оточуючих.

За категорією «страждання» було визначено значущі відмінності між досліджуваними першої та другої груп. Це свідчить про те, що випробувані другої групи перенесли й відчули в минулому за свій прожитий час набагато більше несправедливості й багатократності болю, ніж студенти, які певним чином не бачили життя і не терпіли тих випробувань і страждань.

За цією категорією також було виявлено розбіжності між першою та третьою групами (відповідно $2,9 \pm 1,8$ та $3,9 \pm 1,6$) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що студенти перенесли відчуття страждання менше, ніж люди середнього віку та маючі життєвий досвід пенсіонери.

За категорією «відповідальність» було виявлено значущі відмінності між досліджуваними першої та третьої груп ($3,9 \pm 1,7$ та $4,9 \pm 1,5$ відповідно) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що в минулому пенсіонери відчували більшу, ніж студенти, відповідальність, яка акцентувалась на турботі й відповідальності за близьких.

Також за цією категорією було визначено значущі відмінності між другою та третьою групами (відповідно $3,1 \pm 2,3$ та $4,9 \pm 1,5$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що досліджувані другої групи в минулому відчували меншу відповідальність, ніж найстарші досліджувані.

За такою категорією, як «страх смерті», було виявлено достовірні відмінності між досліджуваними першої та третьої груп ($2,5 \pm 2,2$ та $4,3 \pm 1,9$ відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що навіть у минулому пенсіонери більше переймалися про смерть свою чи близьких, ніж студенти, в яких страх смерті значно менше виражений.

Також достовірні розбіжності було виявлено між другою та третьою групами (відповідно $3,1 \pm 2,4$ та $4,3 \pm 1,9$) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що в минулому більше хвилювалися за своє життя та життя оточуючих досліджувані третьої групи, ніж другої.

Таким чином, із результатів дослідження екзистенціальних категорій у минулому часі ми бачимо, що духовна криза в минулому часі була більше відчута і пережита найстаршими досліджуваними.

Розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у майбутньому часі (табл. 3).

Таблиця 3

Показники ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у майбутньому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	$1,3 \pm 1,6$	$0,9 \pm 1,3$	$1,3 \pm 1,2$	1,1	0	1,3
самотність	$1,2 \pm 1,2$	$0,8 \pm 1,4$	$1,2 \pm 1,4$	1,2	0,1	1,2
свобода	$4,3 \pm 1,7$	$2,2 \pm 1,7$	$2,7 \pm 1,4$	4,9**	4,1**	1,3
гріх	$1,2 \pm 1,1$	$1,1 \pm 1,1$	$2 \pm 1,2$	0,6	2,6*	3,2**
страждання	$1,2 \pm 1,1$	$1,3 \pm 1,3$	$1,7 \pm 1,2$	0,4	1,7	1,1
відповідальність	$4,8 \pm 1,4$	$4,7 \pm 1,7$	$5,3 \pm 1,2$	0,2	1,4	1,6

Закінчення табл. 2

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
страх смерті	2,3±2,2	3,4±2,2	3,2±2,2	1,9	1,6	0,4
безглуздість	1,2±1,6	0,4±0,7	1,2±1,3	2,7**	0,2	2,9**

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Із даних, наведених у таблиці 3, видно, що існує статистично значуща різниця між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями у майбутньому часі, як «свобода», «гріх», «безглуздість».

Зокрема, за категорією «свобода» було зареєстровано достовірні відмінності між досліджуваними першої та другої груп (відповідно 4,3±1,7 та 2,2±1,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що погляд в майбутнє у студентів більш оптимістичний, ніж у досліджуваних другої групи. Досліджувані першої групи у майбутньому прагнуть бути вільними у своїх діях, судженнях і думках, щоб їхня недоторканність не була зруйнована.

Також значущі розбіжності були виявлені між першою та третьою групами (4,3±1,7 та 2,7±1,4 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що погляд на свободу у пенсіонерів більш песимістичний, ніж у студентів.

За категорією «гріх» було визначено достовірні відмінності між досліджуваними першої та третьої груп (відповідно 1,2±1,1 та 2±1,2) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що відчуття скоєння гріха в пенсіонерів не змінюється і в майбутньому часі, на відміну від досліджуваних першої групи, які при оцінці даної категорії не відчувають особливого тягаря совісті.

За показниками цієї категорії достовірні відмінності було виявлено між другою і третьою групами (1,1±1,1 та 2±1,2 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про знижене відчуття скоєння гріха в досліджуваних другої групи, тобто в майбутньому вони оцінюють на собі менше гріха.

За показниками категорії «безглуздість» було виявлено значущі відмінності між досліджуваними першої та другої груп (відповідно 1,2±1,6 та 0,4±0,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що досліджувані першої групи бачать вірогідність втрати сенсу життя в майбутньому, тоді як у досліджуваних другої групи, навпаки, знижується ризик безглуздості в їхньому житті.

Також за показниками цієї категорії було виявлено значущі розбіжності між другою та третьою групами (0,4±0,7 та 1,2±1,3 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це може свідчити про те, що пенсіонери в майбутньому високо оцінюють безглуздість свого життя і втрату сенсу життя.

Таким чином, аналізуючи результати дослідження сприйняття екзистенційних категорій у майбутньому, ми можемо зробити

висновок, що в майбутньому духовна криза може настигнути досліджуваних першої та третьої груп, тобто наймолодших і найстарших.

Виходячи з результатів дослідження особливостей часового виміру екзистенційних категорій особами різного віку, а саме працюючими, студентами та пенсіонерами, можна зробити певні **висновки**. У теперішньому часі відчувають духовну кризу досліджувані другої групи – працюючі люди. Це призводить до їх залежності від минулого та дезорієнтації в теперішньому часі. У минулому часі духовна криза була виявлена в досліджуваних третьої групи – пенсіонерів, що призводить до застигlosti теперішнього життя й відсутності мотивації в майбутньому. Ця ситуація може бути окремим чинником виникнення духовної кризи. Майбутній час може стати кризовим для досліджуваних першої групи – студентів, які живуть одним днем, дуже сконцентровані на сьогоднішньому і не планують далеко свого майбутнього.

Список бібліографічних посилань: 1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. СПб.: Алетей, 2001. 304 с. 2. Мандрикова Е. Ю. Особенности психологического возраста безработных. *Вопросы психологии*. 2006. № 6. С. 54–63. 3. Портнова Г. В., Балашова Е. Ю., Вартанов А. В. Феномен «когнитивного захватывания» при оценивании временных интервалов. *Психологический журнал*. 2006. Т. 27, № 1. С. 67–80. 4. Цуканов Б. И. Индивидуальные особенности отношения к переживаемому времени // Психология личности и время: тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. науч.-теор. конф. Ч. 1. Черновцы: ЧГУ, 1991. С. 64–66.

Надійшла до редколегії 22.11.2016

Шилина А. А., Чёрная К. О. Субъективное восприятие экзистенциальных категорий во временных измерениях

Рассмотрена проблема субъективного восприятия времени в психологии и её влияние на появление духовного кризиса. Указано, что рост актуальности проблемы времени в современном мире является следствием ускорения развития общества, в свою очередь, может привести к появлению духовного кризиса у человека. Представлены результаты эмпирического исследования оценки экзистенциальных категорий в различных временных измерениях, в частности в прошлом, настоящем и будущем, лицами разного возраста.

Ключевые слова: психологическое время, лица разного возраста, субъективное восприятие времени, духовный кризис, прошлое, настоящее, будущее.

Shylyna A. A., Chorna K. O. The subjective perception of existential categories in the time dimensions

To perceive the time and to acquire the time – these are tasks, the solution of which is crucial for the development of human culture, society and the individual. The problem of time perception has become particularly relevant in the last decade. At the same time, the perception of the time by each person is different and it is changed due to changes in lifestyle, social community, with the age, etc.

The objective of this work is to determine the characteristics of the subjective perception of the existential categories in the time dimensions by persons of all ages, revealing the spiritual crisis at different stages of life, namely, in the past, present and future.

As the result of the study the author has obtained data that middle-aged subjects, working people tend now to the spiritual crisis. At this stage of life, they are dis-oriented, dependent on their freedom and of the past. This may be due to the inability to realize their personal potential in the life.

The spiritual crisis in the past was better identified and relived by the most senior subjects. This may indicate that in the past, retirees often worried about their loved ones. Thus, they can get stuck in the past, which prevents them to enjoy the present and to see the positive in the future.

The results of the study have been indicated that pensioners and students may face the spiritual crisis in the future. This indicates that students are very focused on the present and on the fact that is happening in the present, do not think about the future, and live for the moment. A group of the oldest subjects live with memories that bring them pleasant emotions and pleasure, because of what the meaning may be lost in the future.

Keywords: psychological time, people of different ages, the subjective perception of time, spiritual crisis, the past, present, future.

